

5. Kvinner i Nasjonalbibliotekets digitaliserte samlinger i perioden 1830–1880: etableringen av en minoriserende diskurs

Heidi Karlsen

Sammendrag En analyse av ca. 7000 bøker i Nasjonalbibliotekets digitaliserte samlinger fra 1830 til 1880 vitner om at spørsmålet om hva en kvinne er og bør være, i økende grad tematiseres på tvers av sjangre og i både norske og oversatte bøker. Kvinnespørsmålet og fremveksten av en kvinnelighet som kan ta plass i den offentlige debatten, tiltar parallelt og henger sammen med at kvinnens «plass» i det private hjem sementeres, noe som utfordrer oppfatningen om at kvinnefrigjøringen først kunne komme med et brudd med det religiøse og det borgerlige kvinneidealet de første tre fjerdedelene av 1800-tallet.

Nøkkelord Kvinnespørsmålet | litteraturhistorie | diskursanalyse | digital humaniora

Abstract The analysis of about 7,000 books in the Norwegian National Library's digitized collections from 1830 to 1880 testifies that the question of what a woman is and should be is increasingly thematized in both Norwegian and translated books. The woman question and the emergence of a femininity that can take place in the public debate, increases in parallel and is connected with the establishment of women's "place" in the private home. This challenges the notion that women's emancipation only could come about through a rupture with the Christian and bourgeois ideal of women in the first three quarters of the nineteenth century.

Keywords The woman question | Literary history | Discourse analysis | Digital Humanities

I skyggen av kampen for politiske rettigheter utover på 1800-tallet sementeres forestillinger om kvinnens naturlige plass i hjemmet. Forskning har etablert at utviklingen av den borgerlige offentligheten sammenfaller med et tilbakeslag for kvinnene når det gjelder anerkjennelsen av deres arbeid og status i fellesskapet, og at et brudd med det rådende kvinnesynet kommer fra slutten av 1870-årene med det moderne gjennombruddet.¹ Hvor og hvordan kvinner ble gjort til gjenstand for debatt forut for det moderne gjennombruddet, er imidlertid mindre undersøkt. Analysen jeg har gjort av ca. 7000 bøker i Nasjonalbibliotekets digitale samlinger fra 1830 til 1880, vitner om at spørsmålet om hva en kvinne er og bør være, i økende grad tematiseres i perioden både i norske og oversatte bøker. Tendensen lar seg spore på tvers av sjangre, men først og fremst i religiøse tekster. Et sentralt funn er at påstander om kvinnens naturlige plass i hjemmet er gjensidig forbundet med påstander om behov for dannelse og åndelig frihet for kvinnen. Innenfor én og samme diskurs etableres en naturlig kvinnelighet, med sin plass utenfor offentligheten, og en «kvinnelighetens funksjon» som er så kompleks, og ansett som så vital for samfunnet, at kvinnens dannelse blir et omdiskutert tema. Samtidig tiltales også kvinnen direkte i diskursen for å overbevises om hva hennes naturlige oppgaver i hjemmet består i, hva de krever av henne, og hvilken betydning hennes utførelse av dem har for samfunnet. Det snakkes om og til kvinnen på måter som viser at hun anses som fri, i den forstand at hun er mottakelig for innflytelse i form av både rasjonell argumentasjon og patos. Analysen i denne artikkelen viser at kvinnespørsmålet og fremveksten av en kvinnelighet som kan ta plass i den offentlige debatten, tiltar parallelt og henger (tilsynelatende paradoksalt nok) sammen med at kvinnens plass i det private hjem sementeres, noe som utfordrer oppfatningen om at kvinnefrigjøringen først kunne komme med et brudd med det religiøse og det borgerlige kvinneidealet de første tre fjerdedelene av 1800-tallet.

Historikere omtaler gjerne 1800-tallet i Norge som århundret der utviklingen av demokratiet og kampen for politiske rettigheter står sentralt.² I Nasjonalbibliotekets digitaliserte samlinger for perioden 1830–1880 snakkes det imidlertid lite om kvinner i forbindelse med temaet politiske rettigheter. Selv om kvinner ikke utgjør en minoritet ut fra folketallet, viser denne analysen at det gir mening å betrakte kvinnen som en minoritet eller minorisert gruppe i forhold til mannen som en analytisk majoritet i det borgerlige samfunnet, i tråd med Gilles Deleuze og Félix Guattaris konseptualisering:

---

1 For studier som har etablert dette synet, se for eksempel Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen (2015) og Irene Iversen (1988).

2 Se for eksempel Hilde Sandvik 2005, s. 155.

Majoritet forudsætter en dominerende tilstand, ikke omvendt. Det handler ikke om at finde ut af om der er flere myg eller fluer end der er mennesker, men om hvordan 'mennesket', 'manden', har etableret en standard i universet som bevirker at menneskene, mændene, nødvendigvis (analytisk set) udgør en majoritet. Majoriteten i et borgersamfund [...] forudsætter stemmeretten og etableres ikke kun blandt dem som har denne ret, men udøves også i forhold til dem som ikke har den, uansett hvor mange de er [...] (*Tusind plateauer* 2005 [1980])

Det ser ut til at mer eller mindre parallelt med at utformingen av det politiske individet og utvidingen av stemmeretten for menn preger offentlig diskurs i perioden, blir også kvinnen i økende grad gjenstand for diskurs — men klart avsondret fra førstnevnte. Det foregår en diskursiv etablering av kvinnens plass. Denne plassen er utenfor offentligheten der rettighetskampen pågår i det borgerlige samfunnet. Dette kan vi betrakte som en minoriserende diskurs. Kvinnen kan ikke betraktes som en statisk minoritet, og det kan heller ikke mannen – som en statisk majoritet og motstykke i relasjon til henne. Det foregår snarere minoriserende og majoriserende prosesser i perioden. Jeg håper å vise at minoriseringen av kvinnen nødvendigvis skjer via en tematisering av kvinnens væren og funksjoner, og via initiativ som samtidig styrker hennes forutsetninger for selv å øve innflytelse på den diskursive etableringen av hva kvinnen er og bør være. Med forutsetninger mener jeg et grunnleggende utdannelsesnivå som gjør det mulig å engasjere seg i samfunns-spørsmål og en spesifikk tilgang til kjønnsdiskursen for kvinner. Det siste handler om at den kvinneligheten som diskursivt etableres, innbefatter utsagn om kvinnens unike potensial for moralsk innflytelse. Kvinner mobiliseres dermed også til å opptre som forbilder for andre kvinner.

Etter en redegjørelse for metoden som ligger til grunn for innhenting og undersøkelse av datamaterialet denne analysen hviler på, beskriver jeg hovedtendensene i de mange religiøse tekstene i materialet. Ved deretter å trekke inn eksempler også fra andre typer tekster vil jeg vise hvordan påstander om naturlig kvinnelighet og religiøs fromhet er gjensidig forbundet med påstander om behov for dannelse av kvinnen. Videre hevder jeg at begrepet moralsk arkiv er fruktbart for å forstå den doble og tilsynelatende paradoksale minoriseringen av kvinnen som både definerer henne bort fra offentligheten og bemidler henne til å ta del i den, før jeg til slutt drøfter hva denne analysen kan bety for vår kunnskap om kvinnespørsmålet i perioden og kvinnesaken fra 1880-tallet.

METODE

Nasjonalbibliotekets digitaliserte bokkorpus fra 1830 til 1880 består av ca. 7000 bøker.³ Bakgrunnen for denne avgrensningen av studieobjektet er at det fra 1830-tallet begynner å dukke opp publikasjoner også av kvinner i korpuset. I tillegg er de digitaliserte tekstene fra tidligere av preget av svært mange feillesninger (OCR-feil, se note 3). Beslutningen om å sette 1880 som endepunkt for perioden jeg analyserer, beror på at kvinners situasjon de påfølgende tiårene allerede er svært mye forsket på. Jeg undersøker her nærmere hvordan det snakkes om kvinner forut for og i oppløpet til perioden som går under betegnelsen det moderne gjennombruddet. De 7000 bøkene i korpuset har jeg fjernlest ved hjelp av flere digitale metoder, først og fremst *sub-corpus topic modeling* (STM). Kort forklart går STM ut på å modellere temaer («topics») i utvalgte tekster («sub-corpus») som er kjent for forskeren, for så å kjøre temaene på et langt større korpus med en algoritme som søker etter forekomst av de samme temaene avsnitt for avsnitt (eller ut fra et annet prinsipp for oppstyking, avhengig av hvordan man innstiller algoritmen). Algoritmen «fanger» avsnitt med høy nok grad av temamatch ut fra hvilke innstillinger vi har valgt. Jeg har blant annet brukt Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* (1854–1855) som *sub-corpus*.⁴ Nasjonalbibliotekets bokkorpus og digitale metoder for å utforske den avgrensede delen av dette korpuset har vært helt nødvendig for at denne analysen kunne gjennomføres.

3 Dette er gjeldende i april 2021, via Nasjonalbibliotekets DH-Lab, som er et API (Application Programming Interface), der digitalisert materiale er tilgjengeliggjort for forskning. Se mer her: <https://github.com/DH-LAB-NB/DHLAB>.

4 Materialet til grunn for analysen i denne artikkelen er det samme som ligger til grunn for min doktoravhandling. I denne artikkelen gir jeg imidlertid nye analyser av noen av funnene. Min anvendelse av STM er inspirert av Peter Leonard og Timothy Tangherlinis artikkel «Trawling in the Sea of the Great Unread. Sub-Corpus Topic Modeling and Humanities Research» (Tangherlini og Leonard 2013). Se avhandlingen for en grundig gjennomgang av de digitale metodene jeg har anvendt. For en noe kortere norskspråklig gjennomgang av spesielt STM, og hvordan jeg har tilpasset den med tanke på å fange data for å kunne utføre en diskursanalyse, se min artikkel i *Samlaren* (Karlsten 2019b). Se også disse arbeidene for en beskrivelse av problemet med OCR (optical character recognition). Kort forklart handler OCR-feil om at leseren i skanneren har feiltolket bokstaver i digitaliseringen av tekstene, for eksempel grunnet gotisk skrifttype og/eller dårlig trykk. Dette er fremtredende i tekster helt frem til begynnelsen av 1900-tallet og essensielt å ta høyde for i innstillingen av søkealgoritmene for at ikke potensielt relevante tekster eller tekstpassasjer går under radaren. Dokumentasjon av det samlede datamaterialet finnes her: https://github.com/heidikarlsten/Documentation_Dissertation.

Dette materialet kunne ikke blitt utvunnet om det ikke var for bistanden fra datalingsvisten og forskningsbibliotekaren ved Nasjonalbiblioteket, Lars G. Johnsen.

Det neste skrittet har vært å utføre en diskursanalyse.⁵ Michel Foucault (2014[1969]) spesifiserer diskursanalyse som identifikasjon av utsagn (énoncés). Jeg har gjort en lesning av de fangede avsnittene, behandlet dem som såkalte utsigelser og i analysearbeidet identifisert regulariteten i materialet i form av et knippe nøkkelutsagn som de mange konkrete utsigelsene kan sies å være realiseringer av.⁶ Blant tekstene finner vi norske publikasjoner, men også svenske, tyske, britiske og franske med flere. Jeg har valgt å behandle de oversatte tekstene på lik linje med de norske publikasjonene i diskursanalysen, da de åpenbart ble ansett som passende for norske lesere ettersom de ble prioritert oversatt og utgitt. Flere av dem ble også utgitt i flere opplag. Mange av disse tekstene har aldri blitt kanoniserte og er i dag mer eller mindre ukjente. Disse tekstene er imidlertid vitnesbyrd om sin tid. Massedigitalisering av tekster har gjort en effektiv identifisering av disse tekstene mulig, noe som manuelt ville vært enormt tidkrevende. Nøkkelutsagnene som danner diskursen jeg har identifisert i materialet, er som følger:

1. Kvinnen har en sensitiv natur.
2. Kvinnen er potensielt en fremragende kristen.
3. Kvinnen må overbevises om å kultivere og leve etter dydene for sitt kjønn.
4. Kvinnen må innrømmes frihet.
5. Kvinnen må dannes for å fullbyrde sitt kall.
6. En kvinne som lever i pakt med dydene for sitt kjønn, kan forbedre moralens tilstand i sitt fellesskap.

I det som følger, vil det bli tydelig hvordan de diskursive utsagnene gjensidig henger sammen og får sin funksjon i diskursen. Dette er i tråd med Foucaults spesifisering av utsagnet som en funksjon det har i kraft av andre utsagn det står i forbindelse med, i et gitt arkiv.⁷ Arkiv i denne sammenheng er et epistemologisk begrep som betegner en «masse av sagte ting» – på tvers av sjangre og hierarkiseringer av tekster – i en av forskeren avgrenset historisk tidsperiode. Nasjonalbibliotekets digitaliserte bokkorpus for perioden 1830–1880 kan betraktes som arkivet som ligger til grunn for denne analysen. Hvert av de diskursive utsagnene har en funksjon i kraft av de andre utsagnene identifisert i

5 Jeg har forsøkt å gjennomføre diskursanalyse ut fra slik Foucault beskriver metoden i *L'archéologie du savoir* (1969).

6 Se Foucault (2014) [1969], s. 140 for skillet mellom utsagn (énoncé) og utsigelse (énonciation). Se også Knut Ove Eliassen (2016, 63–64) samt min allerede nevnte avhandling og artikkel i *Samlaren*.

7 Se Foucault (2014) [1969]. Se også Eliassen (2016).

arkivet. At kvinnen må innrømmes frihet, vil fungere annerledes og være forbundet med andre utsagn i for eksempel en feministisk diskurs i Vest-Europa i 1970-årene, enn i arkivet til grunn for denne undersøkelsen. For å underbygge analysen i denne artikkelen gir jeg eksempler på utsigelser i materialet som ligger til grunn for identifikasjonen av de seks utsagnene, samt demonstrerer hvordan utsagnene er gjensidig forbundet.

RELIGIØSE OG DIDAKTISKE TEKSTER

Det er i religiøse tekster det snakkes mest om kvinner på 1800-tallet. Kvinnen tilskrives en funksjon som religionens og moralens ivaretaker. Med betegnelsen religiøse tekster viser jeg til teologiske skrifter, husandaktsbøker og diverse didaktiske tekster med kristen profil som retter seg mot kvinner. Den gjennomgående tendensen er fremheving av kvinnen som et vesen med en spesielt sensitiv natur. Sensitiviteten hennes gjør henne særskilt mottakelig for Guds ord, slik for eksempel den franske protestantiske pastoren, Adolphe Monod (1861)[1852], uttrykker det i sitt teologiske verk *Kvindens Opgave og Liv i Evangeliets Lys*: «Kvindens lettere opvakte Følelse, hendes mere aabne Hjerte, hendes ømmere Samvittighed, hendes mindre til Tvivl hengivne Aand, hendes blidere og finere Sindsbeskaffenhed bestemmer hende til from Religiositet.»

Det er imidlertid fremhevet i mange av tekstene at en forutsetning for at kvinnen blir en eksemplarisk kristen, er at hun lever i tråd med dydene for kjønnets sitt. Det er ikke konsensus i tekstene med tanke på hva som er kvinnelige dyder, men det er en hærskere av utsigelser om at det finnes spesifikke kvinnelige dyder, og at det er viktig at kvinnen kultiverer dem og lever i pakt med dem. Eksempler på egenskaper som artikuleres som kvinnelige dyder i materialet, er gudfryktighet, kyskheter, lydighet overfor ektemannen, mildhet, godhet, forsiktighet, visdom, åndelig mot, kjærlig og klok barneoppdragelse, åndelig selvstendighet og stillferdighet. I Johans Nissens (1863) *J. Nissens Samtaler over Den bibelske Historie* finner vi følgende påstand om kvinnelige egenskaper, som fremheves som dyder: «Det er Hengivenhet, og Taalmodighed. En saadan Rolighed og Tilfredshet med Alt, hvad Gud gjør, pryder iser et Kvindesind.»

Både i husandaktsbøkene, som vi kan gå ut fra at ble studert i de mange uformelle religiøse lekmanssamlingene, og i didaktiske bøker finner vi passasjer som direkte tiltaler kvinnen. Passasjene er i stor grad argumenterende, oppmuntrende og oppfordrende, som for eksempel i Lars Linderots husandaktsbok (1864), Lars Linderots fuldstændige Huus-Postille:

Hvor stor var ikke den Naade, hvor høi var ikke den Ære, som bevistes [...] Maria! Men saa var ogsaa den ydmyge Sindsforfatning, som viste sig hos hende [...] Ogsaa heri har hun efterladt et skjønt Eftermæle, der fortjener at efterfølges. Naar man forudsætter den almindelige Mening, at Kvinden er mere svag,anfængelig og stolt, end Manden, skulde det vel af Ingen blive regnet Maria til Last, om hun [...] skulde være bleven noget stolt [...] Hvorledes skulde I, unge Piger, som nu høre dette, være blevene ved saadanne [Jomfru Marias bud fra engelen om at hun skulle bære frem Guds sønn] usædvanlige Æresbeviisninger? I bryste Eder ved at blive tiltalte af en jordisk fornem Yngling, som siger Eder etfygtigt, tilfældigt og meningsløst Smigren; hvor meget høiere skulde ei Foranfængeligheden og Indbildskheden hos Eder stige, dersom en Himmelens Engel, i Lysets og Herlighedens fulde Glands, formodentlig traadte ind til Eder og forkyndte Eder en saa udsigelig Naade, en saa uforligelig Ære!

Her ser vi at kvinnen er beskrevet som et vesen med anlegg for forfængelighet og stolthet. Hun oppfordres til å ikke la jordisk smiger gå henne til hodet, men heller dvele ved Guds nåde overfor kvinnen, manifestert ved den ærefulle oppgaven han ga Maria. Teksten fungerer altså som et forsøk på å øve innflytelse på kvinnen ved å inspirere henne til en religiøst hengiven levemåte der hennes anlegg, som teksten også bidrar til å definere, utvikler seg til dydig, fremfor lastefull, adferd.

Ettersom det forsøkes å påvirke kvinnen i mange av disse tekstene, ligger det til grunn et premiss om at kvinnen har en fri vilje. Det tas ikke for gitt at hun for eksempel underkaster seg mannen sin. For da ville det vanskelig la seg forklare at en rekke religiøse mobiliseres til å slå fast at dette er en kvinnelig dyd. Utsigelsene om dette er heller ikke av befalende karakter, snarere oppfordres kvinnen til selv å se verdien av det og velge å leve deretter. Kvinnens åndelige frihet blir også i enkelte tekster fremhevet som en forutsetning for hennes religiøse hengivelse, slik for eksempel den amerikanske pastoren John S.C. Abbott (1844) uttrykker det i sitt verk *Fredens vei*:

Vil man ikke tillade sin Kone at dyrke Gud paa den Maade, hun selv bedst synes, saa tilintetgjør man hendes naturlige Samvittighedsfrihed. Hun er da forfulgt. Hvad betyder religiøs Frihed? Maaskee kun, at Mendene skulle have Ret til at dyrke Gud, eftersom deres Samvittighed tilsiger dem, men at Qvinderne derimod ingen Samvittigheds-Rettigheder har.

Det er en rekke eksempler på at kvinnens frihet både erkjennes og anerkjennes, samtidig som hun oppfordres til å velge å underlegge seg sin manns vilje. Britiske

John Angell James, i sin didaktiske bok *Den unge Kvinde* (1878), som ble utgitt i flere opplag i Norge, uttrykker det på følgende måte:

Men hun kjender i Almindelighed sin Plads og anser det baade for sin Lykke og sin Pligt ei at forlade den. Det er ikke Tvangen, men tværtimod Valget, som virker en villig Underdanighed. Hun er tilfreds dermed; thi Gud har nedlagt denne Følelse i hendes Natur [...] hun befaler ved sin Lydighed [...] Kvinden taber sin Magt, når hun aflægger sin Mildhed. Det er just denne Medgiørenhed, der lig Sivet løfter sit Hoved, som Voven boiede, det er den, som giver hende Styrke til at reise sig efter Ulykkens Bølgedal; denne Bølge, som ellers vilde have knust al Modstand, den bøier hende, men hun reiser sig atter – hun regjerer ved Underdanighed!

Kvinnens frihet er en betingelse for at hun kan fullbyrde oppgavene som er bestemt for henne. Hun kan ikke tvinges til gudfryktighet, ei heller til å være en klok og kjærlig mor og kone. Selv den eventuelle underkastelsen må altså skje frivillig. Det blir derfor også helt sentralt å øve innflytelse på henne, i form av blant annet utdanning, noe som utdypes nedenfor.

I mange av disse tekstene spesifiseres hjemmet som kvinnens naturlige plass. Den diskursive etableringen av naturlig kvinnelighet trer frem gjennom beskrivelser av spesifikk kvinnelig sensitivitet og kvinnens funksjon som mor, kone og moralsk og religiøst forbilde i nærmiljøet sitt. Omtale av det moderlige er, ikke overraskende, hyppig tilbakevendende i materialet, slik vi for eksempel ser det uttrykt i en bok til bruk i konfirmasjonsundervisningen, nemlig *Den unge Christen: Betragtninger ved Confirmationen og ud over Livets Bane* (Opiz, 1854):

Og i enhver Pige ster du den vordende Huusmoder, Ægtefelle og Moder, det Vesen, som Gud fremfor alle andre har bestemt til, med sin Kjærlighed at lykkeligjøre og forskjønne Livet. Hvilket høit og betydningsfuldt Kald har Gud ille givet Qvinden!

Kvinnens sensitive natur settes i sammenheng med det moderlige. En kvinne som lever dydig og gudfryktig, har også forutsetningene for å oppdra sine barn til å bli moralske og gudfryktige borgere. Hun kan dessuten øve moralsk innflytelse på sin mann og inspirere ham til å holde seg på den smale sti ved at hun gjør hjemmet til et lunt sted. Tyske Theodor Gottlieb von Hippels (1861) *Om Ægteskabet*, som ble utgitt på originalspråket for første gang i 1771 og senere i en rekke revideringer, er klar i sitt budskap til kvinner om deres ansvar og makt når det gjelder å få ekte mannen til å holde seg på den rette vei:

Hvad kan De sige, naadige Frue, som har udtastet et ordentligt System for den qvindelige Troskabs Grændser og synes at have sat denne Sag Maal og Hegn ? ”Å, Min Mand skeier ud; og hvorfor skulde jeg —?” Hvorfor? fordi De er en Kone og han en Mand. Troer De, at De bringer deres Mand paa rette Vei ved at undvige ham? Hvis De er lykkelig nok til at bringe deres Mand, der begynder at komme paa Afveie, tilbage i Ægteskabssporet, saa fortjener De herved større Beundring, end paa hun Tid, da De knyttede ham til Dem ved ham endnu übekjendte Yndigheder, De styrede hans frie Valg saaledes, at det maatte falde paa Dem.

For å fullbyrde disse oppgavene trenger hun imidlertid dannelse. En rekke religiøse tekster, i likhet med forskjellige typer vitenskapelige tekster, som vi skal se, fremmer at kvinnen behøver dannelse. I *Nissens Samtaler over Luthers lille Katechismus* (1865) reflekterer Johan Nissen over hva som må til for at en mor lykkes med å oppdra barna sine slik at de vokser opp til å bli gode kristne:

Hvorledes opvekker og beforder en Moder sit Barns Gudsfrygt? Paa tre Maader: Ved eget Exempel, Undervisning og Bøn. Eget Exempel: Paulus forlanger af en Moder, at hun først selv skal blive i Tro, i Kjærlighed, Helliggjørelse og i Tugt [...] Det gaar som en Digter har sagt: Elsker du det Hjerter, som døende brast for dig, saa vil ogsaa mange andre Hjerter elske ligesom dig, og først og fremmest Barnets Hjerter [...] En from Mand sagde: jeg har indsuget Gudsfrygt med Modermelken. Hvad mener han? Thi ogsaa i denne Henseende er det en Sandhed, at Eblet ikke falder langt fra Stammen. Hvorledes skal Moderen drage Omsorg for, at hendes Børn beder? [...] hvorledes kan en Moder være Lærer da jo den, som skal være Lærer, i flere Aar maa uddannes dertil? [...] Hun kan leilighedsviis og ganske naturlig vise hen til Gud [...] Moderen maa anstille gudfrygtige Øvelser med Barnet, saa det at være gudfrygtig bliver det en Sedvane.

Denne passasjen problematiserer kvinnens dannelsesnivå i forbindelse med hennes sentrale moderlige oppgave når det gjelder å forme sine barn til å bli gode kristne. Den utgjør dermed et eksempel på at kvinnens religiøse og moderlige oppgaver i hjemmet er gjensidig forbundet med tematisering av kvinnens dannelse.

NATURLIG KVINNELIGHET OG BEHOVET FOR DANNELSE

Det er ikke full konsensus i materialet når det gjelder hva som definerer naturlig kvinnelighet. En betydelig mengde utgivelser slår som nevnt fast at kvinnen har en

unik sensitivitet, men det er forskjeller når det gjelder presiseringer av hva denne sensitiviteten består i, og hvilke implikasjoner den har for hvordan hun bør behandles. Til tross for forskjellene hviler altså utsigelsene i sin helhet på et premiss om naturlig kjønnsforskjell, som gjør at kvinnen, i kraft av sitt kjønn, har unike egenskaper og oppgaver i samsvar med disse.

I takt med ny kunnskap i perioden om viktigheten av barndommen og oppdragelsen med tanke på å danne sunne, lovlidige, religiøst hengivne og moralske borgere, blir også ansvaret som ligger på kvinnen, større. For at hun bruker de naturlige evnene sine og når potensialet sitt når det gjelder fullbyrdelsen av kallet sitt, er hun imidlertid i behov av en passende utdanning. Ingeniør-løytnanten Carl C. Lund uttrykker dette tydelig i sin *Forsøg til en Lærerinde-Statistik* (1867):

Naar man tænker over, hvorledes Slægtens Ve og Vel for største Delen er afhængig af Kvindens Dannelse heltigjennem, naar man lægger Mærke til, hvor overmaade daarligt det staar til med Kvindens Opdragelse med det særegne Kald for Øie, for hvilket ethvert Pigebarn bør opdrages, da maa man være Enhver taknemmelig for ethvert Forsøg til en bedre Tingenes Orden. Jo mere man naar det Maal at dygtiggjøre Kvinden til at løse sin Læreopgave, desto mere radikalt maa man siges at have opfattet Sagen og grebet den an, thi – gaar man til Kilden, da kommer man til Hjemmet, der hvor vor Vugge gik og vor Moder sang os isøvn, og Hjemmet og det Indtryk, man modtager i Hjemmet, Grundstemningen – Alt bestemmes hovedsagelig af Moderen. Faar Kvinden først ret Øie for sit store Kald og opdrager for det paa den rette Maade, da skal ogsaa alle eller de fleste Mandens Udskeielser faa Banesaar, thi da vil Manden længes efter det Hjem, hvor han tinder Hygge, Hvile og Fred og hvor han altid linder sig lykkeligst ved en from, trofast og i alle Dele dygtig og kjærlig Hus-trues Side. Guds Velsignelse derfor over hver Forening, der har Kvindens Uddannelse til Maal.

Her understrekes det altså at en forbedring av kvinnens utdanning er sårt tiltrengt for at hun lykkes med sin kjerneoppgave, nemlig barneoppdragelsen. Lunds tekst vitner om at en bevisstgjøring vokser frem når det gjelder betydningen av kvinnens oppgaver. Kvinnen har gjennom dem innflytelse, ikke bare direkte på sine egne barn, men også på mannen sin og slekten for øvrig. Når oppgavene hennes anses som så viktige, må også innflytelse øves på henne – gjennom bedre danning – for at hun igjen øver sin innflytelse på best mulig måte. Læreren Knut L. Huus knytter kvinnens huslige oppgaver direkte til samfunnets økonomiske og moralske styrke i verket *Om kvinden* (1872):

Adgang til Uddannelse burde være aabnet for alle Klasser. Ethvert oplyst Samfundsmedlem maa indramme, at naar det større Samfund forener sine Kræfter for at faa dets kvindelige Befolkning uddannet for sin mangesidige Bestemmelse, saa handler det just i sine egne velforsynede Interesser, hvilket er ligesaa sandt, som det at Enhver vil indsees, at hvert enkelt Lem i det huslige Liv er et Led i det store Samfundslegeme og betinger dettes økonomiske og moralske Styrke og Livs friskhed.

Spørsmålene melder seg også når det gjelder hva slags utdanning kvinnen trenger for å mestre sine oppgaver, og dermed øve sin betydningsfulle innflytelse til det beste for samfunnet. Trenger hun for eksempel først og fremst en opplæring i kristendommen og praktisk husmorskunnskap, som ofte vil overføres til henne fra hennes egen mor, eller trenger hun en grundig boklig utdanning, og da i tilfelle i hvilke fag? En av dem som engasjerer seg i denne kunnskapsutviklingen, er skolepioneren Hartvig Nissen i *Afhandlinger vedrørende det høiere og lavere skolevæsen* (1876):

Skolens Bestræbelse maa [...] uafbrudt gaa ud paa at fremkalde hos sine Lærlinge alle kvindelige Dyder [...] Dog er det ikke blot Undervisningsstoffet, ikke blot de Grundsætninger og Anskuelser, som meddeles ved og gjennem det, ikke blot de opmuntrende og advarende Exempler, som det yder, der virke til Fremkaldelsen af de kvindelige Dyder og til deres Forædling; men ogsaa selve Undervisningsmaaden, Methoden, har i denne Henseende stor Betydning. Er der Fasthed, Alvor og Orden i den, da tjene disse dens Egenskaber ikke blot til at fremme Grundighed i Kundskab og Indsigt; men de slår ogsaa Rod i Lærlingens Sjæl [...] En saadan Undervisning [...] vil visselig nedlægge den sande Beskedenheds Sæd; thi imedens hint Skin af Dannelse, den overfladiske Kundskab, fremkalder Indbildskhed, Hovmod og Længselen efter at synes uden at være, er det netop den sande og grundige Viden eller Indsigt, der er Kilden til den sokratiske Bevidsthed, om Intet at vide og til Bestræbelsen efter at være, men ei at synes.

Nissen slår altså fast at en overfladisk dannelse av kvinnen risikerer å dyrke frem laster hos henne. En metodisk, grundig opplæring i sann viten vil derimot fremme kvinnelige dyder som beskjedenhets og streben etter å være uten å synes. Kvinnen trenger ifølge Nissen intet mindre enn en filosofisk opplæring som fremmer en «sokratisk bevissthet» hos henne, for å kultivere kvinnelige dyder.

Argumentasjon både for at kvinnen bør utdannes i det hele tatt, og for hva slags utdanning hun bør få, inneholder presiseringer av kvinnens natur, dyder og opp-

gaver. Disse måtene å snakke på bidrar slik til å sementere de aktuelle påstandene om nettopp kvinnens natur, dyder og oppgaver som etablert kunnskap. De mange utsigelsene i materialet om kvinnens dannelse stadfester hvor komplekse og betydningsfulle kvinnens funksjoner er, samt legger til rette for at kvinner selv blir motiverte og inspirerte til å identifisere seg med oppgavene de foreskrives, i kraft av kjønnets sitt. Også medisinsk kunnskap trekkes i noen grad inn når det gjelder å etablere en for kvinnen passende utdanning med tanke på hennes biologi og antatte forutsetninger for å stilles overfor kognitive øvelser. I tillegg er det en klar forbindelse i diskursen mellom kvinnens dannelse og hennes frihet: Gjennom den rette påvirkningen vil hun også treffe de rette valgene. I den diskursiviseringen av kvinnen som jeg har identifisert i materialet, etableres naturlig kvinnelighet, dertil tilhørende dyder og oppgaver, samt behovet for kvinnelig dannelse på en måte der hvert av elementene beror på og gjensidig forsterker hverandre. Kjønnsspesifikke funksjoner utenfor den offentlige sfæren tillegges henne, men deres fullbyrdelse krever moralsk visdom, åndelig selvstendighet og indre motivasjon. Slik styrkes potensialet og berettigelsen hennes til selv å engasjere seg i debatten om hva en kvinne er og bør være.

MORALSK ARKIV

Kvantitative analyser av Nasjonalbibliotekets bokkorpus fra perioden 1830–1880 viser at kvinner gradvis tematiseres mer i perioden.⁸ Det ser altså ut til at det skrives mer om kvinner, og det skrives også mer av kvinner. Såpass mange som tolv kvinnelige forfattere debuterte med noveller og romaner i perioden 1840–1870 (Hareide 1988). Kvinner skrev også barnelitteratur, drama, underholdningslitteratur og, som nevnt, såkalt oppbyggelig litteratur. Ikke alle kvinnelige forfattere i perioden skriver spesifikt om kvinnen. Heller ikke alle kan sies å bidra til den diskursive etableringen av naturlig kvinnelighet, med dertil tilhørende dyder og oppgaver, men flere gjør det. Tematiseringen av kvinner i korpuset, på tvers av forfatterens kjønn (som ikke heller alltid er kjent), ser ut til å ha følgende funksjon: styrke moralens tilstand i samfunnet gjennom å etablere en kvinnelighet som utmerker seg ved religiøs og følelsesmessig finstemt innflytelse på barna sine, ekte-

8 Vi har undersøkt utviklingen av forekomstfrekvensen av «kvinneord» i perioden i forhold til det totale antallet ord i korpuset ved å sammenligne forholdet mellom de to variablene innenfor forskjellige inndelinger av perioden, år for år, femårsperioder eller tiårsperioder. Slik har vi regnet ut utviklingen av den relative frekvensen av kvinneord mellom 1830 og 1880. Se dokumentasjon her: https://github.com/heidikarlsen/STM-temasoek-ordsekker_Kvinde_dannelse/blob/master/Heidi_kvinneordsekk_korpus.ipynb.

mannen og andre i det nære fellesskapet. I den forstand kan vi betegne det epistemologiske objektet til grunn for denne analysen som et moralsk arkiv. Vi må forstå *moralsk* i vid forstand, også i lys av ordets etymologiske opprinnelse, nemlig via det latinske *moralis*, igjen avledet fra *mos*, som betyr levemåter eller vaner. Kvinnens plass og funksjon, slik den fremtrer i diskursen jeg har identifisert, skjer via en sementering av en rekke oppgaver i den private sfæren som kvinnens naturlige. Diskursen som produseres om kvinner, av både menn og kvinner, bidrar til å avgrense en «kvinnelighetens plass» som et moralens og religionens og de private forholdenes domene, frakoblet den offentlige sfæren der kampen om politiske rettigheter pågår.

Dette moralske arkivet kan vi kanskje også forstå som resultatet av et behov for å avgrense det politiske individet som trer frem i perioden. Som nevnt innledningsvis peker historikere på kampen for politiske rettigheter som helt sentral for 1800-tallets historie. Svært få av tekstpassasjene jeg har identifisert der det snakkes om kvinner, inneholder imidlertid forbindelser til spørsmål om politiske rettigheter. Det ser ut til at parallelt med at utformingen av det politiske individet, og utvidingen av stemmeretten for menn, preger den offentlige diskursen, diskursiviseres i tiltagende grad også kvinnen – men klart avsondret fra førstnevnte. Dette kan analyseres som at korpuset gir empirisk støtte til historikeren Joan Scott og mediefilosofen Friedrich Kittler når de henholdsvis sier at det politiske individet trengte en annen, som ble kvinnen (Scott 1996), og at staten, embetsstanden og mannen fant sin annen i familien, moren og kvinnen (Kittler 1990[1985]). Scotts analyse går ut på at begrepet om individet i seg selv er tvetydig. Individet er både universelt, i den forstand at ethvert menneske er et individ – og det er unikt, i den forstand at enhver er en distinkt person som skiller seg fra alle andre. Individualitet som unikhhet krevde en radikal forskjell, som nettopp individualitet i sin universelle forstand visket ut, og denne forskjellen ble det kvinnens funksjon å utgjøre, ifølge Scott. Diskursiviseringen av kvinnen i materialet til grunn for denne analysen ser som nevnt ut til å ha som funksjon å styrke moralens tilstand i samfunnet. Det kan imidlertid tenkes at denne diskursproduksjonen, med de minoriserende effektene den har i kraft av å etablere kvinnens plass utenfor sfæren der kampen om politiske rettigheter pågår, også mobiliseres av et behov for å avgrense det politiske individet, ved å etablere en kvinnelighet helt frakoblet den politiske offentligheten. Kittlers påstand om at staten, embetsstanden og mannen fant sin annen i det private, naturen og kvinnen, bygger blant annet på hans analyse av fremveksten av didaktiske tekster rettet mot kvinnen, der hennes oppgaver, særlig barneoppdragelsen, stadig blir gjenstand for mer kunnskapsproduksjon og holdningsdannelse, med det resultatet at «[t]here came to be more and more mothers who were

more and more motherly» (1985, 55–56). Også i Nasjonalbibliotekets bokkorpus er det, som vi har sett, didaktiske tekster som fungerer som forsøk på å få kvinnen til å identifisere seg med en eksistens i den private sfæren, frakoblet den politiske offentligheten. Men vi ser altså også i materialet at en effekt av denne diskursproduksjonen er at kvinner kan begynne å forholde seg til spørsmålet om kvinnens funksjon i samfunnet.

Hvis vi med kvinnefrigjøring forstår politiske rettigheter og likestilling, betyr ikke det i seg selv at et relativt stort antall kvinner fungerer som forfattere, at kvinnefrigjøring nødvendigvis er i emning. Det å få tilgang til diskursen er ikke ensbetydende med frigjøring. Det kan snarere vært tvert imot, ifølge Foucault: Det innebærer også å la seg regulere og være del av subjektiviseringsprosesser (Foucault 2014 [1969], 77–78; 1971). Det som mobiliserer, den funksjonen det har å snakke om kvinner, er som nevnt antakelig både å artikulere det politiske individet, gjennom å etablere kvinnen som ekskludert fra den politiske sfæren, og å styrke samfunnet. Det siste innebærer også å fremme kvinnens innflytelse. Også det å stå opp mot undertrykking og kvinnens frihet begrunnes stort sett med at det har negative følger for kvinnens, ikke bare lykke og helse, men også – og beslektet med dette – hennes evne til å øve sin innflytelse til det beste for fellesskapet.

KVINNESPØRSMÅLET OG KVINNEFRIGJØRING

Denne fremvoksende kjønnsdiskursen kan karakteriseres som likestillingsfiendtlig fordi den låser kvinnen inn i en svært begrenset rolle. Kampen for sivile og politiske rettigheter for kvinnen, like så mye som mannen, blir fremmed i et landskap der kvinnens plass og funksjon knyttes til den private sfæren. Det vedtas riktignok lover som sikrer kvinner juridiske rettigheter, som delvis myndighet og tillatelse til å drive handel. Dette skjer imidlertid ikke som resultat av organisert kvinnekamp eller debatt om individets prinsipielle rettigheter, med basis i for eksempel naturretten. Forskning har allerede antydnet at reformene fra 1840-tallet, når det gjelder særlig myndighet, arverett og næringsvirksomhet for kvinner, var økonomisk-pragmatisk motiverte.⁹ Med industrialiseringen, utviklingen av markedskøkonomien, urbaniseringen og et betydelig antall ugifte kvinner i byene blir det rasjonelt å sørge for at kvinner i større grad kan være økono-

9 Se for eksempel Gro Hagemann (2005) og Gunnar Qvist (1969) for historisk forskning på bakgrunn av reformer som fremmet kvinners rettigheter fra 1840-tallet.

misk selvhjulpne. Korpuset jeg har analysert, støtter opp under de samme konklusjonene.¹⁰

Jeg hevder ikke at denne diskursen var mer likestillingsorientert, eller at dens produsenter var mer progressive når det gjelder spørsmålet om kvinnefrigjøring og rettighetskamp, enn så langt antatt i forskning på 1800-tallets borgerlige og kristne kvinneideal. Jeg påpeker faktisk snarere at diskursen er minoriserende i den forstand at den sementerer kvinnens plass utenfor den offentlige sfæren der den politiske rettighetskampen på 1800-tallet pågår. At kvinner selv også i økende grad blir diskursprodusenter, betyr ikke som sådan at de blir friere. Snarere er funksjonen kvinner kan innta som diskursprodusenter, først og fremst bidrag til produksjonen av kvinnelig subjektivitet der det private hjemmet, med tilhørende kjønnsesifikke oppgaver, naturaliseres som kvinnens plass. Kvinner skriver oppbyggelig litteratur der de skildrer den milde, vise og dydige kristne mor og kone. Deres diskursive bidrag er antatt å være unikt virkningsfulle i den forstand at de ofte skriver med en særegen inderlighet, med en etos i kraft av at de selv er kvinner og romantiserer den kvinneligheten som de bidrar til at vokser frem. Samtidig er imidlertid en effekt av denne diskursen at kvinner i økende grad blir i stand til å delta i den offentlige debatten.

Vi kan si at kvinnespørsmålet i denne diskursen handlet om noe annet enn kampen for likestilling og rettigheter. Det handlet om hva som kjennetegner den naturlige kvinneligheten, avgrensning av kvinnens naturlige oppgaver, om hvilke medfødte egenskaper kvinnen har og hvordan hun bør behandles og dannes for å nå sitt potensial og dermed utføre sine naturbestemte oppgaver optimalt. Diskursen er også åpen for motstand mot forhold som kommer i konflikt med kvinnens ansvarsfulle oppgaver. Det kan være vaner som passiviserer henne, og overdreven dominans som begrenser hennes muligheter til å øve oppbyggelig innflytelse. Det er også rom for å argumentere for økt frihet for kvinnen, med begrunnelse i at det for eksempel reduserer nøden i samfunnet, og igjen at hun da i større grad kan fullbyrde sitt kall. I lys av denne diskursen synliggjøres også sider ved kvinnespørsmålet i kanoniserte litterære verk av kvinnelige forfattere i perioden, som Colletts *Amtmandens Døttre* og svenske Fredrika Bremers *Hertha* (2016[1856]).

I førstnevnte ender som kjent hovedpersonen Sofie opp med å gifte seg med pastor Rein etter en subtil overtalelsesprosess, fra blant andre amtmændinden og

---

10 Vi har utført konkordansanalyser av korpuset der jeg har studert konteksten for ord som benyttes for å omtale disse reformene. Se dokumentasjoner her: https://github.com/heidikarlsen/Documentation_Dissertation/blob/master/Word%20Bags/temamodeller-konkordans.ipynb og oversikt over ordene jeg har søkt med (myndighets-ordsekken) her: https://github.com/heidikarlsen/Documentation_Dissertation/blob/master/Word%20Bags/Word%20Bags.docx.

Sofies søstre. Sofie er ikke ulykkelig i sin tilværelse. Som Reins kone får hun utføre filantropiske oppgaver som hun går opp i med inderlig engasjement. Hun har en mann som respekterer og elsker henne, og hun får være stemor for et barn hun er sterkt knyttet til. Sammenlignet med for eksempel søsteren Louises tilværelse er Sofies liv et fremskritt. Gjennom aktiviteter hun finner mening i, får hun øve oppbyggelig innflytelse på dem rundt seg. Slik sett inkarnerer Sofie på mange måter det kvinneidealet som etableres diskursivt i materialet jeg har analysert. Mye av den skarpe kritikken av kvinnens stilling som vi finner i romanen, utgjør heller ikke et brudd. Amtmandinden, for eksempel, kan ikke sies å leve i pakt med kvinnelige dyder slik de utsies i diskursen. Fremfor religiøs hengivenhet, følelsesmessig finstemthet, åndelig visdom og kjærlig omsorgsfullhet er Fru Ramm først og fremst opptatt av fremtoning og sladder, noe som artikuleres som kvinnelige laster i diskursen jeg har identifisert. Fru Ramms verdier og medfølgende adferd får uheldige konsekvenser for flere i romanen, ikke minst for Louise, som ender i et ulykkelig ekteskap, uten mulighet til å lidenskapelig dedikere seg til gjøremål og gjennom dem øve en positiv, moralsk innflytelse på dem rundt seg, slik som Sofie. (Selv om Sofie får et langt bedre liv enn Louise, og et liv langt mer i tråd med kvinners dyder og bestemmelse, er det ikke Fru Ramms fortjeneste. Hun har kun vært opptatt av hvordan ekteskapet mellom Rein og Sofie vil ta seg ut fra utsiden, slik hun gjorde når det gjaldt Louises ekteskapsinngåelse.) Deler av *Amtmandens Døtre* kan derfor leses som del av diskursen definert ved nøkkelutsagnene jeg har presentert, og som en kritikk av undertrykking og frihetsberøvelse som kommer i veien for at kvinner kan fylle sitt potensial.¹¹

Hertha kan sees på som et innlegg for forsterket utdanning og myndighet for kvinner. Romanen har vært gjenstand for mye debatt om hvorvidt den bidro til, eller direkte resulterte i, utviding av myndighet for kvinner i Sverige. Hovedpersonen Hertha lever og ånder for jenters utdanning. Hun utvikler en egen pikeskole. I de detaljerte beskrivelsene av utdanningsprogrammet spesifiseres naturlig kvinnelighet i form av en særlig følelsesmessig finstemthet som disponerer kvinnen for inderlig religiøsitet, for søken etter visdom, for godhet og kjærlighet. Gjennom en grundig danning, tilpasset kvinnens natur, vil hun vinne innsikt i hvordan hun kan bidra til å forbedre samfunnet gjennom arbeid i hjemmet, men også i andre deler av samfunnslegemet. Det kvinnelige kan styrke samfunnet gjennom å få virke i den offentlige som den private sfæren. Vi kan si at *Hertha* er en del av diskursen gjennom hva den utsier om kvinnelighet, men samtidig utvider den kvin-

11 *Amtmandens Døtre* antyder riktignok også (slik Collett også gjør eksplisitt senere i sitt forfatterskap) alt snakket om kvinnens frihet egentlig tjener til å dekke over at hun utsettes for et slikt massivt press om å følge normer at hun i praksis ingen frihet har.

nens virkeområde ved å artikulere at kvinnens potensial for oppbyggelig innflytelse er for stort til å begrenses til arbeid i det private hjemmet. Hertha selv er underlagt en despotisk far, som trenerer å oppfylle løftet han en gang ga henne, om myndighet og å tillate at hun gifter seg med sin utkårede, Yngve. Til overraskelse for en moderne leser velger ikke Hertha å kjempe for å oppnå myndighet ved å ta saken til retten, slik hun har mulighet til. I stedet søker hun til Gud og sin livsvisdom for å ikke la seg knekke av situasjonen, men snarere styrkes gjennom prøvelsene. Herthas begrunnelse for ikke å ta kampen er at et slikt opprør mot faren vil ramme ham hardt. Lydighet og respekt overfor foreldre er ufravikelige dyder for Hertha, selv når hun vet faren tar feil. Når Hertha og Yngve omsider gjenforenes, er de begge svekket av livet. *Hertha* beskriver en konflikt mellom dydene kvinner lever etter for å utøve sin moralske innflytelse, og deres sårbarhet for å bli forhindret i fullbyrdelsen av deres kall så lenge de ikke råder over sitt eget liv gjennom lovbestemt myndighet.

I både *Amtmandens Døttre* og *Hertha* er kvinnens sårbarhet overfor livets vilkårligheter tematisert. Denne sårbarheten er særlig knyttet til maktrelasjonen mellom menn og kvinner. Dette kommer frem i *Amtmandens Døttre* gjennom fortellerens refleksjon omkring fenomenet tilfeldighet – som en allmektig, destruktiv kraft i kvinnens liv – rett forut før romanens mye omdiskuterte og skjebnesvangre sekvens der Sofie tilfeldigvis overhører Georg Kolds (løgnaktige) avvisning overfor mentoren Müller av at han har sterke følelser for Sofie. I *Hertha* blir det tydelig at kvinnen er prisgitt mannen. Mens en rettskaffen og klok mann ville tilrettelagt for at kvinnen kan fullbyrde kallet sitt, er Hertha underlagt faren, som tilfeldigvis er lunefull og herskesyk. Romanene dels benytter, dels bidrar til å skape et diskursivt rom for å kritisere kvinnens ufrihet, mangelfull utdanning for kvinner og normer for kvinners adferd – i den grad dette reduserer kvinnens muligheter til å virke i tråd med sitt potensial og anlegg i kraft av å være kvinne, i tråd med hvordan kvinnens væren artikuleres i diskursen.

Vi har altså sett at diskursiviseringen av hva en kvinne er og bør være – i religiøse tekster først og fremst, men også i gjensidig forbindelse med andre typer tekster i korpuset – etablerer en naturlig kvinnelighet med plass hovedsakelig i den private sfæren. Hennes funksjon der er å øve en positiv innflytelse på levemåtene til dem rundt henne, og dermed også indirekte på den moralske tilstanden i samfunnet. Samtidig gir imidlertid den funksjonen kvinnen skal fylle, også rom for diskursive forhandlinger og kritikk av normer og behandling som berører kvinnen den friheten hun trenger for å nå sitt potensial, og med klokskap og inspirasjon fylle oppgavene sine. Et spesifikt rom for kritikk av kvinnens ufrihet vokser altså frem som en effekt av etableringen av kvinnens naturlige plass (først og fremst) i hjemmet –

før kampen for kvinners rettigheter tar til under en mer likhetsideologisk banner fra det moderne gjennombruddet av.

KONKLUSJON

Analysen presentert i denne artikkelen bygger på kjønnsdiskursen jeg har identifisert i Nasjonalbibliotekets digitaliserte bokkorpus fra perioden 1830–1880 på tvers av blant annet religiøse og vitenskapelige tekster. Data til diskursanalysen har blitt identifisert av algoritmer. Det dreier seg om tekstpassasjer som omhandler kvinner, hentet fra de omtrent 7000 bøkene i korpuset. Uten digitale metoder og Nasjonalbibliotekets digitalisering ville dette arbeidet svært vanskelig latt seg gjøre.

Et premiss om en grunnleggende og naturlig forskjell mellom kjønnene er gjennomgående i materialet. Kvinnen beskrives som mer sensitiv enn mannen. Særlig religiøse tekster bidrar til en slik oppfatning, men også tekster som tar for seg kvinnens dannelse, og som legger til grunn at kvinnens utdanning må tilpasses hennes svakere fysikk og åndelige tanderhet. Kvinnens sarthet gjør henne lett påvirkelig og potensielt både følelsesmessig klok og mottakelig for dyp, hengiven religiøsitet. For at kvinnen ikke skal utvikle laster (ettersom hun er ansett lett påvirkelig), er det sentralt at hun eksponeres for dyder i tråd med potensialet hun har, i kraft av å være kvinne. Kvinnens anlegg settes i sammenheng med hennes livgivende funksjon. Parallelt med kunnskapsproduksjon om barndommens betydning for et menneskets utvikling og betydningen av blant annet hygiene og ernæring for befolkningens sunnhet får tilstanden i de private hjem samfunnsmessig viktighet, og kvinnen tilskrives ansvar for denne. Kvinnens funksjon og oppgaver i hjemmet tematiseres, med utgangspunkt i presiseringer av kvinnens naturlige anlegg for hjemlige oppgaver. I takt med både kunnskap om viktigheten av hvordan oppgavene i hjemmet gjennomføres, og kunnskapsproduksjon om kvinnens natur og potensial, snakkes det også om at kvinnens utdanning må lede til visdom og indre overbevisning omkring hennes bestemmelse. Også kvinnens frihet blir dermed et tema. Med engasjement og inspirasjon, klokskap og frihet til å hengi seg til religionen i tråd med egen overbevisning utfører kvinnen ideelt sett sine oppgaver.

Nøkkelutsagn i diskursen viser altså at påstander om kvinnens naturlige plass i hjemmet er gjensidig forbundet med påstander om behov for dannelse og åndelig frihet for kvinnen. Betoningen av dannelse understreker viktigheten av de oppgavene som i denne diskursproduksjonen tar form og sementeres som kvinnens naturlige. Det understreker også behovet for å øve innflytelse på kvinnen slik at hun ikke forledes fra sitt kall, men kultiverer de nødvendige kvinnelige dydene for

å fullbyrde det. Parallelt med denne diskursive artikuleringen av kvinnens natur, plass og oppgaver etableres en oppfatning om at kvinnen har en betydningsfull innflytelse gjennom sitt virke. Gjennom barneoppdragelse, andre hjemlige oppgaver eller veldedig arbeid påvirker hun menneskers levemåter. Potensielt kan hun påvirke dem rundt henne til å bli moralske, lovlidige, kristne og sunne mennesker, og slik styrke den moralske tilstanden i samfunnet.

Denne analysen har foreslått at noe av det som mobiliserer denne diskursiviseringen av kvinnen, ikke minst i de mange religiøse tekstene, er nettopp å styrke den moralske tilstanden i samfunnet. Av den grunn kan den «massen av sagte ting» om kvinnen som de digitale metodene har identifisert, betraktes som et moralsk arkiv. Dette begrepet tydeliggjør også avstanden mellom diskursiviseringen av kvinnen i denne perioden og de historiske begivenhetene som tar plass i den fremvoksende borgerlige offentligheten, nemlig kampen for individets – eller egentlig i denne perioden, mannens – politiske rettigheter. Diskursiviseringen av kvinnen på siden av den offentlige sfæren kan også sees på som en minoriserende diskurs, som avgrenser det politiske individet gjennom å etablere kvinnen som dets nødvendige *annen*.

Selv om det religiøse, borgerlige og moralsk orienterte kvinnesynet avgrenser kvinnens virkeområde til i hovedsak den private sfæren, har denne analysen vist at en effekt av dette også er at kvinner får mulighet til å engasjere seg i kvinnespørsmålet. Et spesifikt diskursivt rom for kvinner er til stede der de kan bidra til tematiseringen av kvinnens væren og oppgaver. Dette betyr selvsagt ikke at ethvert tilfelle der kvinner deltar i offentlig debatt om kvinners situasjon, utvider kvinnens mulighetsrom eller har en frigjørende effekt. I 1800-tallets kjønnsdiskurs som ligger til grunn for analysen i denne artikkelen, har vi imidlertid sett at etableringen av naturlig kvinnelighet – selv om den aldri så mye primært bestemmer kvinnen for en tilværelse i den private sfæren – også skjer gjennom at det tas til orde for økt frihet og forbedret utdanning for kvinnen. På den måten er en effekt av det religiøse og det borgerlige kvinneidealet de første tre fjerdedelene av 1800-tallet at kvinner i større grad blir informerte, og at de får en berettigelse til å engasjere seg i kvinnespørsmålet – derfra er det kanskje ikke langt til kvinnebevegelsens kamp for likestilling.

LITTERATUR

- Abbott, John S. C. 1844. *Fredens vei*. Christiania: Guldberg & Dwzonkowski.
- Blom, Ida, Sølvi Sogner og Gro Hagemann. 2005. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. 2. utg. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.

- Bremer, Fredrika. 2016 [1856]. *Hertha, eller En själs historia; Teckning ur det verkliga livet*. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.
- Collett, Camilla. 1855. *Amtmandens Døttre*. Christiania: Johan Dahl.
- Danielsen, Hilde, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Ovesen. 2015. *Norsk likestillingshistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Deleuze, Gilles og Félix Guattari. 1980. *Mille Plateaux*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Deleuze, Gilles og Félix Guattari. 2005. *Tusind plateauer*. Oversatt av Niels Langsø. København: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler.
- Eliassen, Knut Ove. 2016. *Foucaults begreper*. Oslo: Sap.
- Foucault, Michel. 2004. *Sécurité, territoire, population: cours au Collège de France, 1977–1978, Hautes études*, redigert av Michel Senellart et al. Paris: Seuil Gallimard.
- Foucault, Michel. 2014 [1969]. *L'archéologie du savoir, Tel*. Paris: Éditions Gallimard.
- Foucault, Michel. 1971. *L'ordre du discours*. Paris: Gallimard.
- Hagemann, Gro. 2005. «De stummes leir 1800–1900.» I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Ida Blom og Sølvi Sogner (red.). Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Hareide, Jorunn. 1988. «Den norske romanen vokser fram.» I *Norsk kvinnelitteraturhistorie Bind 1 1600–1900*, Irene Engelstad et al. (red.), 49–62. Oslo: Pax.
- Hippel, Theodor Gottlieb von. 1861. *Om Ægteskabet*. København: Wøldike.
- Huus, Knut L. 1872. *Om kvinden*. Bergen: Georg Griegs Bogtrykkeri.
- Iversen, Irene. 1988. «Et moderne gjennombrudd.» I *Norsk kvinnelitteraturhistorie Bind 1 1600–1900*, Irene Engelstad et al. (red.), 155–168. Oslo: Pax.
- James, John Angell. 1878. *Den unge Kvinde*. Kristiania: Cammermeyer.
- Karlsen, Heidi. 2019a. «Digital humaniora – sub-corpus topic modeling.» *Norgeshistorie.no / Universitetet i Oslo*.
- Karlsen, Heidi. 2019b. «Sub-corpus topic modeling og diskursanalyse Gruvearbeid, tråling eller kokekunst?» *Samlaren* årgang 140: 281–304.
- Karlsen, Heidi. 2020. «A Discourse Analysis of Woman's Place in Society 1830–1880 through Data-Mining the Digital Bookshelf». Doktoravhandling, Universitet i Oslo.
- Kittler, Friedrich A. 1990[1985]. *Discourse networks 1800/1900*. Oversatt av Michael Metteer. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Lien, Merete. 1981. «Middelskole for piker – en vei ut i yrkeslivet?: holdninger til og motiver for innføring av middelskoleeksamen for piker i tiden 1878–1896». Hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Linderot, Lars. 1864. *Lars Linderots fuldstændige Huus-Postille*. Stavanger: L.C. Kielland.
- Lund, Carl C. 1867. *Forsøg til en Lærerinde-Statistik*. Christiania: Fabritius.
- Monod, Adolphe. 1861[1852]. *Kvindens Opgave og Liv i Evangeliets Lys*. Christiania: Boghandlerforeningen.
- Nissen, Hartvig. 1876. *Afhandlingar vedrørende det høiere og lavere skolevæsen*. Christiania: Cammeyer.
- Nissen, Johan. 1863. *J. Nissens Samtaler over Den bibelske Historie*. København: Wøldike.
- Nissen, Johan. 1865. *Nissens Samtaler over Luthers lille Katechismus*. Christiania: Carl Wang.
- Opiz, Heinrich. 1854. *Den unge Christen: Betragtninger ved Confirmationen og ud over Livets Bane*. Kjøbenhavn: F.H. Vibes Forlag.

- Qvist, Gunnar. 1969. *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation: opinionshistoriska studier*. Vol. 8, *Kvinnohistoriskt arkiv*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Rees, Ellen. 2013. «The Place of the Nation in Camilla Collett's *Amtmandens Døttre*.» *Scandinavian Studies*, 85 (4): 431–454.
- Sandvik, Hilde. «Tidlig moderne tid i Norge. 1500–1800.» I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Ida Blom og Sølvi Sogner (red.). Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Scott, Joan Wallach. 1996. *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sennett, Richard. 1992. *The Fall of Public Man*. New York: Norton.
- Tangherlini, Timothy R. og Peter Leonard. 2013. «Trawling in the Sea of the Great Unread: Subcorpus Topic Modeling and Humanities Research.» *Poetics*, 41 (6): 725–749.